

■ نیما احمدپور
هر چند در مورد شخصیت‌های سیاسی از قبیل شهید آیت‌الله سیدحسن مدرس، تفکیک عمل سیاسی و فعالیت‌های اجتماعی کار ساده‌ای نیست، اما با توجه به حوزه فعالیت شهید مدرس در مجلس و تلاش او برای تصویب قوانینی در جهت رفاه و تعالی اجتماعی عمل اجتماعی وی نیز می‌تواند در شناخت این شخصیت ذوابعدا مثمر نمر باشد. امید آنکه تاریخ‌نژوهان و عموم علاقه‌مندان را مقید و مقبول آید.

■ ■ ■

در آغاز مقال نباید از نظر دور داشت که شهید آیت‌الله سیدحسن مدرس در پنج دوره از مجلس حضور داشت و در این فاصله، موضوعات متنوع فراوانی در مجلس مورد بحث و بررسی قرار گرفتند و نیز با توجه به نوینباد بودن نهاد مجلس در ایران و لزوم پرداختن آن به مسائل کلان عمل اجتماعی شهید مدرس همچون فعالیت‌های سیاسی او ابعاد گوناگونی را در برمی‌گیرد که باید به‌طور جداگانه بررسی شوند.

■ مدرس و ایجاد نظامی نوین در حوزه‌های علمیه
یکی از دغدغه‌های مهم شهید مدرس علم و دانش و آموزش علوم قدیم و جدید بود. از آنجا که او خود علوم قدیم را در حوزه‌های علمیه فرا گرفته بود و دوره تحصیلی او با آغاز تحولات گسترده اجتماعی و سیاسی در کشورهای مختلف و موج بیداری و آزادی‌خواهی متقارن بود، لذا به شیوه‌های مختلف آموزشی و تحصیلی در حوزه‌ها اهمیت زیادی می‌داد. سیدابوالحسن حائری‌زاده در این باره می‌گوید: «مرحوم مدرس به رعایت انضباط طلاب در حوزه‌ها اهمیت زیادی می‌داد. از آنها امتحان می‌گرفت و اگر طلبه‌ای روزی غیبت می‌کرد از شهر به‌اش کم می‌کرد.» شهید مدرس طلاب را وادار می‌کرد تا در کنار درس حوزوی دانش‌های جدید و روز را نیز بیاموزند. برنامهریزی درسی، امتحان ورودی، امتحانات در مقاطع مختلف، تدوین نظامنامه، به کار گماردن مدیر داخلی، تدوین کتب درسی و هدفمند کردن برنامه‌های آموزشی از جمله فعالیت‌های شهید مدرس در زمینه آموزش است. گفته‌اند: روزی یکی از اساتید مدرسه جوان خوش لباسی را برای تحصیل در حوزه معرفی کرد و خواست جگره‌ای را در اختیار او بگذارد. مدرس نگاهي به جوان انداخت و گفت که او در علوم حوزوی به جایی نخواهد رسید. سؤال شد چرا؟ پاسخ داد: «پشان باید همه وقتش را صرف باز و بسته کردن دکمه‌های قیطانی بالاپوشش کند و دانما مواظب لباس هایش باشد. قید و بند در این حد به کار تحصیل حوزوی و کسب علم نمی‌خورد.»

شهید مدرس در دورانی که در نجف تحصیل می‌کرد، همراه با گروهی از همفکرانش برنامه‌ای مطالعاتی برای مطالعه و بررسی روزنامه‌ها و مجلاتی که مقاله‌های سیاسی می‌نوشتند ترتیب داده بود و به صورت گروهی درباره رویدادها و انقلاب‌های اروپا و کشورهای اسلامی بحث می‌کردند. ایشان در این باره می‌گوید: «خواندن این نوع مطالب برای ما طلبه‌ها که جامع‌المدقات، سیوطی و شرایع می‌خواندیم بسیار عجیب بود و تازه متوجه شدیم در دنیا خبرهای دیگری هم هست. یک روز به استادم گفتم اجازه بدهید کسانی که در حوزه قرب‌الاجتهاد هستند این نوع مطالب را بخوانند. ایشان پاسخ داد در حوزه سه نفر بیشتر قرب‌الاجتهاد نیستند و آنها هم مثل تو بیکار نیستند که وقتشان را صرف چنین مطالبی بکنند.»

شهید مدرس در دوره‌ای که در حوزه‌ها تاریخ درس

می‌دادند به این مبحث توجه بسیار زیادی نشان می‌داد و مطالعات وسیعی داشت و از اساتید حوزه نجف هم می‌خواست تا در بخش درس خارج تاریخ را با هم بگجانند که با مخالفت آنها روبرو می‌شد. او می‌گفت: «وقایع و رویدادهایی که در اطراف و اکناف جهان اسلام روی می‌دهند، مثل ناکاه‌های زنجیر به هم پیوسته‌اند. گاهی در نقطه‌ای رویدادی رخ می‌دهد که ریشه واقعی آن در جای دیگری است. باید همه نوع امکاناتی را در اختیار موخین قرار داد تا کوله‌پشتی خود را بر دارند و در دنیا بگردند و درباره ملل موفق و ناموفق مطالعه کنند و نقاط قوت و ضعف آنها را دربیاورند و با شرایط و وضعیت کشور خود مقایسه کنند و بنویسند. امروز دیگر می‌شود با یکی دو کتابخانه تاریخ را فهمید و نوشت. امروز دیگر همه دنیا سند و مأخذ تاریخ شده است. حادثه‌ای که امروز روی می‌دهد ریشه در ده‌ها سال قبل دارد و یک اتفاق فردا محصول جریانات امروز است.»

او درباره ضرورت آموزش علوم جدید توسط طلاب معتقد بود: «طلاب باید علم جدید را فرا بگیرند. جدا کردن

علوم قدیم و جدید و مدارس علوم قدیمه و مدارس جدید در واقع پارادایر کردن ریسمان علم است. نتیجه کسب علم از هر نوعی باید از بین بردن جهل و فقر باشد. دعوی علوم جدید و مدارس جدید در واقع نفی علم است که کسب آن در دین ما اینقدر سفارش شده است. طلاب علوم قدیم و دانش‌آموزان مدارس جدید همه باید علم بیاموزند. طلبه و آخوند ما اگر چند زبان را بلد نباشد، علمش ناقص است. خود من هم معلم ناقص است. اگر کسی بگوید آخوند را چه به دانستن انگلیسی و فرانسه قبول نمی‌کنم.»

■ مدرس و ارج نهادن به توسعه علمی کشور

مدرس برای کسب علم به‌مو علم ارزش فراوانی قائل بود و می‌گفت: «اگر ۱۰ هزار نفر را هم برای تحصیل به اروپا بفرستیم به نظر بنده اشکالی ایجاد نمی‌کند. در این مدت خیلی‌ها به اروپا رفتند و کلی از پول این مملکت را خرج کردند، اما مشکل علمی مملکت م‌ارفع نشد. ما امروز به علم اروپا محتاجیم. باید کاری کنیم که آن علم را به مملکت خودمان بیاوریم. امروز از هر شاگردی که برای تحصیل به اروپا می‌رو، یکی عالم برمی‌گردد. بروید از خارج معلم بیاورید تا آن علوم را همین جا به بچه‌هایتان درس بدهند و پول مملکت در خود مملکت خرج شود.

به‌جای اینکه پول بدهید که بروند به اروپا برای عیش

کردن، معلم بیاورید و اولیای امور هم مراقبت کنند که انحرافی به وجود نیاید. این بهتر است تا شاگرد به خارج بفرستند.»

مدرس در دوره سوم مجلس درباره گسترش علوم و فنون

گفت: «بنده مکرر عرض کرده‌ام همه علوم و فنی‌وی که به

مملکت آورده می‌شوند باید به زبان همین مردم ترجمه

شوند تا عمومیت پیدا کنند. این مملکت تا دارالترجمه نداشته باشد -مثل قرن‌های سوم و چهارم که علوم و فنون از سایر کشورها به عربی ترجمه شدند- و تا علوم و صنایع مورد نیاز مملکت به زبان این مردم ترجمه نشوند، احتیاجات کشور م‌ارفع نمی‌شوند، اموال مملکت هدر می‌روند، اخلاق از بین می‌رود، ادبیات از بین می‌رود و سرانجام هم چیزی عاید نمی‌شود.»

شهید مدرس با احترام ویژه به اهل دانش معتقد است اگر به دانش اصحاب دانش و آگاهی عمل نشود مشکلات مملکت حل نخواهند شد و هم صاحب دانش از ارائه آن مأیوس خواهد شد. او می‌گوید: «اگر بنده رفتم نجف و درس خواندم و تا حدودی ملا شدم، آمدن اینجا و شما به علم و حرف من ترتیب اثر ندادید، وقت من مثل هزار نفر که به خرج می‌دهند و درس خوانده و به حرفشان ترتیب اثر ناده‌اند ما مأیوس خواهیم شد یا درس نخوانده برمی‌گردند.»

■ مدرس و ارج نهادن به مباحث اقتصادی
شهید مدرس برای بحث‌ها و امور اقتصادی اهمیت فراوانی قائل بود. از آنجا که بخش مهمی از مصوبات مجلس به امور اقتصادی برمی‌گشت مدرس نیز در مورد مباحث مختلف اقتصادی و شیوه‌های اداره اقتصاد بارها اظهارنظر کرد. او معتقد بود اقتصادیات یکی از مهم‌ترین مسائل مملکت است و باید مجلس در این زمینه اهتمام ویژه‌ای داشته باشد. او معتقد است باید جلوی خرج تراشی‌ها و بریز و بپاش‌ها را گرفت تا این هزینه‌ها بر اقتصاد کشور تحمیل نشوند. او می‌گوید: «ما حاضر نیستیم حتی یک شاهی بی‌مورد و بی‌جا خرج شود، ولو در مصیبت حضرت سیدالشهدا(ع) باشد. من معتقدم بیت‌المال عمومی مسلمانان را نباید مفت به کسی داد. بدین من هم می‌گوید اموال عمومی را نباید به کسی داد که برای عموم کار نمی‌کند. در این مملکت اموال عمومی را در جاهایی مصرف می‌کنند که متعلق به عامه نیست و به مناسبات شخصی مربوط است.»

شهید مدرس به‌شدت قائل به کاهش تصدی‌گری دولت در امر اقتصاد و سپردن اقتصاد به مردم است. او با مطالعه وسیع در تئوری‌های اقتصادی جهان می‌گوید: «تجربه ثابت کرده است که دولت تاجر و مدیر خوبی نیست و به هر کاری که دست می‌زند موجب خسارت و ضرر است. خالصه‌جات فقط املاک مزروعی نیستند، بلکه بسیاری از املاک، خانه‌ها، کاروانسراها و... هم خالصه هستند که به دلیل بی‌توجهی دولت خراب می‌شوند و دولت هم نمی‌تواند آنها را آباد کند. اگر من خود من هم معلم ناقص است. اگر کسی بگوید آخوند را

چه به دانستن انگلیسی و فرانسه قبول نمی‌کنم.»

■ شهید مدرس در دورانی که در نجف تحصیل می‌کرد، همراه با گروهی از همفکرانش برنامه‌ای مطالعاتی برای مطالعه و بررسی روزنامه‌ها و مجلاتی که مقاله‌های سیاسی می‌نوشتند ترتیب داده بود و به صورت گروهی درباره رویدادها و انقلاب‌های اروپا و کشورهای اسلامی بحث می‌کردند. ایشان در این باره می‌گوید: «خواندن این نوع مطالب برای ما طلبه‌ها که جامع‌المدقات، سیوطی و شرایع می‌خواندیم بسیار عجیب بود و تازه متوجه شدیم در دنیا خبرهای دیگری هم هست. یک روز به استادم گفتم اجازه بدهید کسانی که در حوزه قرب‌الاجتهاد هستند این نوع مطالب را بخوانند. ایشان پاسخ داد در حوزه سه نفر بیشتر قرب‌الاجتهاد نیستند و آنها هم مثل تو بیکار نیستند که وقتشان را صرف چنین مطالبی بکنند.»

شهید مدرس در دورانی که در نجف تحصیل می‌کرد، همراه با گروهی از همفکرانش برنامه‌ای مطالعاتی برای مطالعه و بررسی روزنامه‌ها و مجلاتی که مقاله‌های سیاسی می‌نوشتند

ترتیب داده بود و به صورت گروهی درباره رویدادها و انقلاب‌های اروپا و کشورهای اسلامی بحث می‌کردند

یا هر کسی که صاحب ملکی هستیم و عواید آن خروار است چنانچه در دست دولت باشد و صد خروار عایدی داشته باشد بهتر است که در دست مردم باشد.» شهید مدرس از اینکه در یک فعالیت اقتصادی دولت یک پای قضیه و سودبرنده باشد به‌شدت هشدار می‌دهد و می‌گوید: «دولت باید حافظ مملکت باشد و اگر می‌خواهد کسب درآمد کند باید از سودهایی که مردم کسب می‌کنند، نه اینکه خود به قصد کسب سود وارد فعالیت اقتصادی شود. دولت باید درآمدش را از عایدات مردم بگیرد، نه اینکه خود به دنبال عایدات باشد. وقتی دولتی دلال یا تاجر یا کاسب شد، جز زحمت و دردسر برای مردم چیز دیگری نخواهد بود.»

آین وقت من مثل هزار نفر که به خرج می‌دهند و درس خوانده و به حرفشان ترتیب اثر ناده‌اند ما مأیوس خواهیم شد یا درس نخوانده برمی‌گردند.»

شهید مدرس به‌شدت قائل به کاهش تصدی‌گری دولت در امر اقتصاد و سپردن اقتصاد به مردم است. او با مطالعه وسیع در تئوری‌های اقتصادی جهان می‌گوید: «تجربه ثابت کرده است که دولت تاجر و مدیر خوبی نیست و به هر کاری که دست می‌زند موجب خسارت و ضرر است. خالصه‌جات فقط املاک مزروعی نیستند، بلکه بسیاری از املاک، خانه‌ها، کاروانسراها و... هم خالصه هستند که به دلیل بی‌توجهی دولت خراب می‌شوند و دولت هم نمی‌تواند آنها را آباد کند. اگر من خود من هم معلم ناقص است. اگر کسی بگوید آخوند را

سیری در اندیشه و عمل اجتماعی شهید آیت‌الله سیدحسن مدرس

دولت دلال یا تاجر

جز زحمت برای مردم نخواهد بود

در روز سر سامان بگیرد و به بیرون اتکا نداشته باشد. او مجلس را موظف به نظارت و تنظیم امور می‌داند. مدرس به‌خوبی از اقتصاد کشور‌های فاقد منابع رانتی اقتصادی همچون نفت ایران اطلاع دارد و ایران را برای طی کردن چنین طریقی تشویق می‌کند.

■ مدرس و ارج نهادن به حقوق اقلیت‌ها
یکی دیگر از امور اجتماعی که شهید مدرس روی آن تأکید فراوان داشت و بارها در مجلس درباره آن سخن گفت توجه به حقوق اجتماعی گروه‌های مختلف جمعیتی بود که در ایران زندگی می‌کردند. کشور ایران به دلیل سابقه تاریخی طولانی و ویژگی‌های جغرافیایی و اجتماعی منحصربه‌فرد اقوام مختلفی را در خود جای داده‌است و لذا سیاست‌های مبتنی بر تقویت پیوندهای میان جمعیتی در این کشور امری حیاتی است. مدرس با توجه به این نکته مهم بارها در مجلس به تساوی و برابری حقوق اجتماعی اشاره و بر آن تأکید کرد: «از جهت ملل متنوعه‌ای که در مملکت ایران هستند تمام خصوصیات و منافع‌ی که برای مسلمین هر ه‌بنه‌های می‌شوند باید برای آنها هم حتماً در نظر گرفته شوند. هرگز نباید کسی حتی تصورش را هم بکند که آنها در این حقوق فرقی با مسلمین دارند.» شهید مدرس معتقد است این حقوق حتی در عرصه حقوق سیاسی نیز باید رعایت شود و می‌گوید: «در این مجلس مقدس سسه نفر نماینده از ملل ثلاثه حضور دارند و این عین اتحاد و یگانگی است.»

در عین حال حقوق و تکالیف ویژه هر یک از این ادیان و اقوام را نباید بر دیگران تحمیل کرد: «حفظ حدود و نفور مملکت تکلیفی است برای تمام مسلمانان. البته برادران وطنی ما م‌اع از زرتشتیان، یهودیان و این است که ببینید چقدر و از کج‌ها و به چه ترتیب باید مالیات بگیرد و چگونه باید آن را خرج کند. به نظر بنده باید مالیاتی را وضع کرد که قابلیت انعطاف داشته باشد، چون ممکن است گاهی اتفاقاتی برای مملکت پیش بیاید که لازم باشد مالیات بیشتری گرفته شود. مالیات را باید عادلانه وضع کرد. البته اگر مردم بدانند که چرا باید مالیات بیشتری بدهند می‌دهند.»

بنابراین اندیشه اقتصادی مدرس مبتنی است بر کاهش تصدی‌گری دولت در امور اقتصادی. او برای دولت وظایفی چون محافظت از مرزهای کشور و تنظیم امور را قائل است و معتقد است دخالت مستقیم دولت در اقتصاد به ناهمگونی در اقتصاد خواهد انجامید.

همچنین مدرس بر این باور است که اقتصاد باید از

شهید آیت‌الله سیدحسن مدرس در کنار ننی چندین نمایندگان مجلس شورای ملی

پیش‌خواران

حاشیه‌ای بر انتشار خاطرات استاد سید هادی خسروشاهی از رهبر معظم انقلاب

هم دوست، هم رهبر

■ علی احمدی فراهانی
مجموعه «خاطرات مستند» استاد فرزانه حضرت آیت‌الله سید هادی خسروشاهی درباره شخصیت‌های علمی و سیاسی معاصر در واپسین مجلد خود، به بیان خاطرات ایشان از رهبر معظم انقلاب اسلامی حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (دام‌ظله) اختصاص یافته است. این مجموعه که پیشتر بخش‌هایی از آن در روزنامه «جوان» انتشار یافته بود، این بار به گونه‌ای تکمیل شده و همراه با اسناد و تصاویر، روانه بازار نشر شده است. پیش از ورود به موضوع رساله مورد معرفی، توضیحی پیرامون مجموعه «حدیث روزگار» به قلم استاد خسروشاهی مفید به نظر می‌رسد:

«تصور آن است که هر کدام از این رساله‌های حدیث روزگار در کم‌جیم‌ترین صورت‌ها شامل ۱۰۰ صفحه باشند که در مواردی خاص، تعداد صفحات رساله‌ها از ۲۰۰ صفحه هم فرزون تر خواهد بود. البته باید یادآور شد که حسن اصلی این خاطرات، مستند بودن آنهاست که به نظر می‌رسد بخشی از حوادث تاریخ معاصر و جریان نهضت اسلامی ایران را به‌طور دقیق و صحیح با مدرک و سند ارزیابی و مطرح می‌کنند... در حال حاضر حدود ۵۰ کتاب یا رساله تهیه شده است که ۲۰ جلد از آنها هم‌اکنون زیر چاپ قرار دارد یا در مراحل پایانی آماده‌سازی و اخذ مجوز برای چاپ و نشر است. بی‌تردید در صورت تکمیل نشر این رساله‌ها مجموعه کامل آنها را بار تحت عنوان کلی حدیث روزگار می‌توان به صورت چند مجلد در چندین هزار صفحه و با چند

استاد سید هادی خسروشاهی در کنار رهبر معظم انقلاب در دوران ریاست جمهوری ایشان

آنها در بین انبوهی از اوراق و اسناد و عکس‌ها، بسیار وقت‌گیر بود و گاهی همراه ما موفقیت نبود، هیچ وقت دریغ نکرد، و این بار، تعقیب ما را فریادها و تلافی‌های حضوری لیل و نهار می‌داد. از گاهی در ساعت ۱۲ شب- پذیرا شد و ما را یاری داد. این برادر عزیز آقای: محمدرضا کانیانی-شاهد توحیدی-است که همچنان، بر اصرار و تأکید خود در مورد تحریر خاطرات درباره شخصیت‌های دیگر، ادامه می‌دهد که خود جای شکر مضاعف دارد.

و برای اطلاع دوستان علاقه‌مند، می‌توان اشاره کرد که حدود ۵۰ رساله، در این زمینه، و تحت همین عنوان حدیث روزگار، روی میز! -و گاهی زیر میز! قرار داشت و دارد- که بعضی از آنها چاپ شده و بعضی دیگر آماده حروفچینی و چاپ است و بقیه نیز، اگر عمری باشد، در آینده نه چندان دور، تقدیم عزیزان علاقه‌مند خواهد شد. در این بخش از خاطرات، که پس از تکمیل به‌طور مستقل به دست چاپ سپرده می‌شود، ملحقاتی نیز بر آن افزوده شد که شامل نامه‌ها، گزارش‌ها، مقالات، اسناد و عکس‌های تاریخی گوناگونی است و هر کدام، در نوع خود، ارزش تاریخی خاصی را دارد و این اضافات به تناسب، در بخش ملحقات نقل شده است. اشاره به این نکته هم بی‌مناسبت نیست آنچه در این آیت‌الله خامنه‌ای نیست، بلکه فقط نکاتی است که به هنگام گفت‌وگوی خاصی به عکس‌های مربوطه در بین اوراق به دست آمد، خاطرات دیگر نیز اگر توفیق یار شد و اسناد و عکس‌های مربوطه در بین اوراق به دست آمد، تنظیم و در چاپ مجموعه کامل خاطرات افزوده شود. بی‌شک برای اصلاح و تکمیل این خاطرات، و بخش‌های دیگر، نقد و تذکار دوستان و علاقه‌مندان موجب مزید امتنان خواهد بود.»

صد عکس و سند، در اختیار عموم قرار داد. محتوای اغلب این رساله‌ها همان طور که اشاره شد، شامل شرح حوادث تاریخی است که بیشتر آنها نتیجه و محصول گفت‌وگو با علاقه‌مندان به مسائل تاریخی از اهالی قلم و جراید است که پیش‌تر در بعضی از مجله‌های فرهنگی، ماهنامه، فصلنامه یا روزنامه‌های وبسیمه و هفتگی به مناسبت‌های مختلف منتشر شده‌اند. نقل مکرر بعضی از حوادث و خاطرات در برخی موارد، به علت مرور ایام و سنوات و فاصله زمانی بین انجام گفت‌وگوها و مصاحبه‌ها ظاهراً یک امر طبیعی است که به باری خدا در چاپ‌های بعدی می‌توان از آن پرهیز کرد، به‌ویژه اگر یاران تاریخ‌دان و صاحبان خاطرات در رفع این نقیصه ما را با تذکارهای خود یاری دهند.»

همانگونه که اشارت رفت، آخرین مجلد از مجموعه حدیث روزگار، به خاطرات استاد خسروشاهی از رهبر معظم انقلاب اختصاص یافته است. مؤلف ارجمند در دیباچه خود بر این اثر تاریخی، درباره محتوای آن چنین نگاشته‌اند:

«این بخش از حدیث روزگار شامل خاطرات مستند اینجانب درباره حضرت آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای-حفظه‌الله-است ومحصول یک گفت‌وگوی مفصل و مکتوبی است که به خواست بعضی از دوستان، در سه سال پیش، انجام گرفت و جستارهایی از آن نخست در مجله دو ماهه پاسدار اسلام نشریه وزین فرهنگی، سیاسی، اجتماعی دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم چاپ شد و بخش‌های دیگری هم به‌طور مفصل‌تر، در چند شماره از روزنامه «جوان» چاپ تهران، منتشر گردید. البته بنای نخستین این بود که در حدیث روزگار به نشر خاطرات مستند، درباره اعاطم معاصر پرداخته نشود و به‌طور طبیعی، در این صورت تکمیل و تنظیم یادداشت‌های مربوطه